

Sven-Göran Malmgren

SAOB ett steg närmare målet

Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Band 34: TALL–TOJS. Lund: Gleerups 2005.

1. Bakgrund

SAOB – Svenska Akademiens ordbok eller exaktare ”Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien” – är det i särklass största lexikografiska projekt som någonsin genomförts i Norden. Det startade i slutet av 1800-talet och kommer enligt planerna att avslutas år 2017 (bortsett från ev. supplement). Med det senast utkomna bandet, nummer 34 i ordningen, har man nått fram till (början på) slutet av bokstaven *t*, och arbete på bokstaven *u* är redan i full gång. Gissningsvis återstår ännu tre eller fyra band, innan det enorma verket är i hamn.

De hittills utkomna 34 banden innehåller nästan oföreställbara mängder av kunskap om det svenska ordförrådet och dess utveckling under nysvensk tid, dvs. från 1520-talet och framåt. Något förenklat kan man säga att SAOB ska ge en beskrivning av varje ord som förekommer i åtminstone ett eller två citat (excerpter) ur de ca 20.000 litterära källor som gått igenom för ordbokens räkning. Beskrivningen ska innefatta alla betydelser, alla variantstavningar, alla böjningsmönster och, i den mån det är möjligt, alla uttalsvarianter som påträffats under den tid ordet funnits i (ny)svenskan. Den ska ge upplysning om första och i förekommande fall sista belägg av ordet och helst också var och en av dess (huvud)betydelser. Viktigast och mest arbetskrävande är beskrivningen av betydelseutvecklingen, som normalt utgår från den äldsta betydelsen i anslutning till en noggrann etymologisk analys. Genom välvalda citat, ofta från flera olika århundraden, ska läsaren få en förståelse av hur ordets nutida betydelser uppstått ur de äldre och ursprungligare. Se vidare Birgit Eakers och Anki Mattissons artiklar i detta nummer av *LexicoNordica* och även t.ex. Ekbo & Loman (1965), och Lundbladh (1992).

Närmast jämförbar med SAOB i Norden är *Ordbog over det danske sprog* (ODS), som visserligen täcker ett kortare tidsspänn än SAOB och rent omfångsmässigt inte når upp till halva SAOB:s volym, men som inte

minst i Sverige väcker respekt genom sin i dessa sammanhang korta produktionstid (mindre än 50 år).

SAOB spelar en oerhört viktig roll i det språkvetenskapliga forskarsamhället i – och även utanför – Sverige. Många språkhistoriska studier vore otänkbara utan SAOB. Ordboken bidrar också både direkt och indirekt till att höja intresset för ord och ordhistoria hos en bredare allmänhet. Ständigt refereras till SAOB i tidningarnas språkspalter och radions språkprogram. På senare år har SAOB blivit tillgänglig som databas på Internet och därvid nått en helt ny publik. Det bör också nämnas att andra, populärare ordböcker¹ har kunnat ösa ur den kunskapskälla som SAOB utgör och på så sätt givit större spridning åt de resultat SAOB-redaktionen tagit fram.

Men även utanför den språkvetenskapliga världen spelar SAOB en stor roll. Härtill bidrar att SAOB:s betydelsebeskrivningar ofta innehåller en god portion encyklopedi. Att läsa en SAOB-artikel över ett ”större” substantiv, inklusive dess sammansättningar (låt oss säga **JÄRN**, **SKOG** eller i det nya bandet **TEATER**), innebär ofta att få inblickar i ett brett utsnitt ur svensk kulturhistoria. En kyrkohistoriker kan hitta antydningar om den teologiska debatten i Sverige på 1700-talet i artikeln **TEOLOGI** (med sammansättningar), kanske t.o.m. få vinkar om intressant litteratur. Den idrotthistoriskt intresserade hittar lätt spännande citat från den svenska idrottens barndom på 1880-talet under artiklar som **SPORT** och **TENNIS**.

2. Kan man recensera SAOB på 2000-talet?

I LexicoNordica 10 handlade temadelen om ordbokskritik. Henning Bergenholtz (2003:8) diskuterade hur termen *ordboksrecension* lämpligen ska avgränsas och framhöll som ett – ibland förbisett – kriterium att föremålet för (recensions)artikeln publicerats relativt nyligen. Man kan skriva en artikel om en ordbok från 1800-talet, men även om artikeln skulle vara värderande kan det då inte vara fråga om en recension.

Kan man då, med tanke på detta, recensera SAOB på 2000-talet? Förvisso är SAOB/34 en nyutkommen bok, men det är en bok som ingår i ett verk vars första band kom ut på 1890-talet och som till det yttre är gjord efter en mall som har förändrats mycket lite sedan begynnelsen – och numera bara obetydligt *kan* förändras. Ett starkt argument för Bergenholtz tes är enligt min mening att en recension skrivs i syfte att påverka.

¹ Så t.ex. Nationalencyklopedins ordbok, vars dateringar av ca 68.000 ord och ordbetydelser till stor del är hämtade från SAOB.

Föremålet för påverkan kan i huvudsak vara antingen ordboksförfattarna eller potentiella köpare/användare. Recensenten kan typiskt föreslå vissa förändringar i en kommande upplaga resp. rekommendera eller avråda från inköp av ordboken.

Den typen av påverkan kan inte vara aktuell i fallet SAOB/34. Där emot vore det naturligtvis i princip möjligt att göra en värdering av det nyutkomna bandet under jämförelse med de (närmast) föregående. Det skulle dock förutsätta ytterst tidskrävande studier som det inte finns möjlighet till i det här sammanhanget. Låt det bara först som sist bli sagt att mitt allmänna intryck av det nya bandet är att det i stort sett är i nivå med de närmast föregående. Omdömet bygger på tämligen intensiv läsning av stora delar av SAOB/34 och mindre delar av de närmast föregående banden, men för att vara mer välgrundat borde det också ha byggt på en genomgång av en del av det underliggande materialet till SAOB/34 (sammanlagt minst 200.000 excerptlappar); det senare har sålunda inte varit möjligt.

Så frågan återkommer, något modifierad: kan man med rimlig arbetsinsats recensera SAOB/34? Svaret kan trots allt vara ett tveksamt ja. Om man i stor utsträckning fokuserar på en aspekt, *tillgängligheten*, kan det vara meningsfullt med förslag om förändringar i nästa band. Det är t.ex. uppenbart att det finns avsevärda stilistiska skillnader mellan artiklar skrivna i slutet av 1800-talet och artiklar från slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. Förändringar i den svenska språknormen har redan tidigare fått konsekvenser för ordbokens språknorm. Men det står ändå klart för varje läsare att avståndet mellan språket i SAOB/34 och ledigt men vårdat nusvenskt skriftspråk är stort. I det följande diskuteras (i avsnitt 5) om det behöver vara så stort. Även andra möjliga sätt att öka tillgängligheten i de tre eller fyra band som återstår kommer att tas upp. Sålunda diskuteras i avsnitt 4 några tekniska konventioner i SAOB som har relevans för läsbarheten.

Innan dess, i avsnitt 3, redovisas dock några tankar som har väckts vid en genomläsning av stora delar av det nya bandet. Här ligger tonvikten på betydelsebeskrivningarna och språkproven. Genomgången är huvudsakligen deskriptiv men även detta avsnitt innehåller några funderingar om hur ordbokens tillgänglighet möjligen kunde ökas något.

3. En genomläsning av SAOB/34, med tonvikt på betydelsebeskrivning och exempel

Det nya bandet börjar med artikeln TALL och slutar med artikeln TOJS. Däremellan finner man stora och viktiga artiklar som TAND, TEATER, TECKEN, TERM, TEST, TIMME, TJOCK, TJUV och framför allt TID och TILL. Artikeln TILL jämte artiklarna om motsvarande sammansättningar tar upp minst 300 spalter, artikeln TID (jämte sammansättningar) inemot 60 spalter; varje spalt är större, innehåller fler tecken, än en ordinär ordbokssida.

Det allmänna intrycket är att betydelsebeskrivningarna i SAOB/34 överlag är välgjorda och synnerligen informativa. Det gäller i första hand definitionerna, men också urvalet av språkprov och samspelet mellan definitionerna och språkproven. Självfallet händer det dock att man får intrycket att en viss artikel kunde strukturerats på ett annat sätt eller kanske kompletterats på någon punkt. I det följande diskuteras några exempel.

Först bör man veta att SAOB har ett intrikat system för beskrivning av betydelser och underbetydelser. På den högsta nivån används siffror som sålunda betecknar huvudmoment eller huvudbetydelser (1, 2, 3 osv.). (I mycket stora artiklar kan en ännu högre nivå, markerad med romerska siffror, vara aktuell.) För högsta nivåns undermoment används latinska bokstäver (a, b, c osv.) och för nästa nivå grekiska bokstäver. Normalt bör läsaren kunna vänta sig att mycket viktiga och pregnanta betydelser får ett eget huvudmoment, alltså behandlas direkt under en siffra.

Vad man kan tycka sig märka i SAOB/34 är en tendens att – möjligen lite för ofta – föra ihop flera (inte alltid närliggande) betydelser i samma huvudmoment och ibland samma undermoment; i varje fall verkar det som om bilden ibland hade blivit klarare om vissa delbetydelser hade givits en mer självständig status. Här är några exempel.

Betydelsen 'målning, konstverk' i artikeln TAVLA återfinns som undermoment *c* under en mycket allmän huvudbetydelse (spalt T 550; i fortsättningen ges endast spaltnummer). Det är logiskt helt korrekt; 'målning, konstverk' är en specialbetydelse av denna allmänna betydelse, men det är en så viktig och pregnant specialbetydelse att den rimligen förtjänat att lyftas fram som ett eget siffermoment. Samma sak gäller i än högre grad betydelsen 'besök' i artikeln TITT (sp. 1634), som knappast bör föras samman med den rent visuella betydelsen 'hastig l. flyktig blick' (utan att ens få ett eget undermoment). I artikeln TEMA anges ordet ha haft en äldre betydelse 'tes' (sp. 747), men den betydelsen behandlas mycket styvmoderligt i samma siffer- och undermoment som den i modern tid

dominerande betydelsen 'ämne', och det är inte alldeles klart vilket/vilka språkprov som exemplifierar den äldre betydelsen.

Vidare har ordet *tillmötesgå* tidigare haft en konkret betydelse ('gå emot ngn') vid sidan av den nu allenarådande abstrakta ('göra (ngn) till viljes'). Eftersom dessa betydelser är hopslagna (sp. 1313) och första exemplet enbart är en källhänvisning (något som kanske förekommer lite väl ofta i SAOB) kan man inte veta om det äldsta belägget hänför sig till den konkreta eller den abstrakta betydelsen. Läsaren hade sålunda fått mer information om exemplen på den konkreta och den abstrakta betydelsen hade hållits isär.

I ett och annat fall hade man varit tacksam för mer kommentarer beträffande betydelseutvecklingen. Hur uppstod t.ex. betydelsen 'göra (ngn) positivt inställd' av *tilltala*, som ursprungligen helt enkelt betydde 'tala till (ngn)'? I artikeln (sp. 1424) antyds att det kan vara fråga om betydelselån från tyska, men i anslutning till det äldsta språkprovet påpekas (förtjänstfullt) att det eventuellt kunde ha förts till betydelsen 'tala till'. Antyder inte det en möjlig betydelseutveckling? Betraktas den som så självklar att den inte behöver nämnas? Men det kan inte vara fel att vara explicit(are).

Hur uppstod slutligen den nu dominerande betydelsen 'förrum' av *tambur*, som ursprungligen betydde 'trumma' (jfr *tamburmajor*; sp. 341)? Hade det med trummans form att göra? Var det ett nytt betydelselån? Svårt att veta givetvis, men en tentativ förklaring, med vederbörliga reservationer, eller alternativt några ord om att betydelseutvecklingen är oklar, hade nog inte skadat.

Sådana frågor inställer sig ibland när man läser SAOB/34. De innebär inte några allvarliga invändningar; de citerade artiklarna är inte dåliga men kanske hade de – i varje fall från läsarens synpunkt – vunnit på en annan uppläggnings och i några fall ett visst tillskott av information.

Verkligt imponerande är jätteartiklarna **TID** och **TILL**. I fallet **TID** görs en tredelning på den högsta nivån (med romerska siffror): tiden som abstrakt storhet, visst avsnitt av denna storhet och 'tidpunkt'. Möjligen är det lite överraskande att den första av dessa betydelser kommer sist, men kanske är det den bästa lösningen. Den ännu större artikeln **TILL** delas upp på rumslig, tidslig och mer abstrakt betydelse och blir så överskådlig som man någonsin kan begära. Var och en av de hundratals sammansättningarna med *tid-* resp. *till-* ansluts till resp. betydelsemoment hos huvudorden/förleden (ända ner till nivån "grekisk bokstav", ibland nödvändigtvis enligt mönstret "till 4, med anslutning till 1", eller "till 1, 4 och 14"), en imponerande prestation i sig.

Det är dock i första hand språkproven – sekunderade av betydelsebeskrivningarna – som gör att man med behållning t.o.m. kan sträckläsa SAOB/34 (liksom tidigare band). Den stora spännvidden hos ordbokens källmaterial, som omfattar det mesta från statliga utredningar och verksamhetsberättelser till romaner och diktsamlingar, gör SAOB:s språkprovssamling till en veritabel guldgruva för var och en som är en smula intresserad av språk- eller kulturhistoria. När verket är klart kommer det att innehålla inte långt ifrån en miljon språkprov, ungefär en tiondel av samtliga språkprov som exciperats på ett tidigare stadium. Det aktuella bandet torde innehålla minst 20.000 språkprov. Det är en av redaktörernas absolut viktigaste uppgifter att göra ett så gott urval som möjligt. Och allting tyder på att de lyckas väl med den uppgiften.

SAOB beskrivs i första hand som en historisk ordbok, men man får inte glömma att ett nyutkommet SAOB-band också är en ordbok över en (alfabetiskt begränsad) del av den samtida svenskan. I ett avseende fyller SAOB/34 troligen den uppgiften på ett bättre sätt än de föregående banden. I påfallande många artiklar är det sista språkprovet från 2000-talet, dvs. bara högst ett par år äldre än ordboken själv. (Jag gick igenom en femtedel av band 34 och fann ett hundratal sådana språkprov.) Det är en liten detalj i det större nysvenska sammanhanget, men en positiv sådan.

Många av språkproven är så nöjsamma att de förtjänar att vidarebefordras till läsarna av denna recension. Jag har valt ut tre stycken. Först, lämpligt nog i en nordisk tidskrift, ett svensk-dansk-norskt citat från 1700-talet, en översättning från ett Holbergsstycke (art. **TILLAGA**, sp. 1303): ”I weten ju at Herman Frantzsens son .. åt häldre en Soppa som war tillagat på Skopinnar, allenast en Fransösk kock hade kokat den, än den bästa kalfkött Soppa på Danska.” Sedan en genrebild från äldre svenskt gudstjänstliv (art. **TIMGLAS**, sp. 1509): ”I många svenska kyrkor ser man .. ännu på predikstolen timglasen, som skulle visa predikanten, hur länge han fick eller rättare borde hålla på.” Och slutligen ett slagfärdigt citat från 2002 (art. **TIMLIG** ’världslig’, sp. 1502): ”Birgitta blev helgon och ett helgons intressanta historia brukar börja med den timliga döden.”

Alla språkprov är emellertid inte lätta att greppa. Dels kan det vara svårt att föreställa sig hela kontexten, dels kan äldre citat innehålla språksvårigheter. Redaktionen gör en hel del för att underlätta förståelsen, framför allt genom att på ett smidigt sätt tillhandahålla bakgrundskunskap. T.ex. så här (de redaktionella kommentarerna är kursiverade, även i SAOB): ”(*Hj. Gullberg tillträdde*) en plats som teaterchef i .. Aktiebolaget Radiotjänst.” (art. **TEATERCHEF**, sp. 604). Eller så här (art. **TID**, sp. 998): ”(*I sin bok skriver*) Gunder (*Hägg*) att hans första 1500-

meterslopp .. klockades till 4,50 minuter.” (Hjalmar Gullberg var en av de stora svenska 1900-talspoeterna och Gunder Hägg var en världsberömd svensk löpare på 1940-talet.)

Här är dock ett område där SAOB-redaktionen kanske kunde göra ännu lite mer för läsarna. Åtminstone vissa äldre citat där språket bereder problem kunde på ett enkelt sätt göras mer begripliga, t.ex. följande från 1748 (art. **TECKEN**, sp. 623): ”Enär någon Svensk man, som utländes är, till Riddare antages, warde Ordens Bandet med teknet och Stiärnan honom tilsände.” Här är det svårt att få ut någon mening om man inte vet att *enär* har en numera utdöd betydelse ’när, närhelst’, något som lätt kunde anges inom parentes direkt efter ordet. Det händer också att citat till 50% eller mer utgörs av stoff på främmande språk, t.ex. latin (art. **TEMA**, sp. 747): ”Thet temma lærer ei kunna kulkastas, omnes catholici sunt sanctorum et papae sui adoratores.” I sådana fall är en översättning avgjort av nöden.

Ibland skulle läsaren ha nytta av mer bakgrundskunskap. I artikeln **TANKEBROTT** (sp. 412) ges enbart en hänvisning till källan ”*HOLMBERG Blair 1984*”; här måste man vara skarpögd för att se att det (indirekt) är fråga om George Orwells berömda bok. I artikeln **TANKEDIKT** (sp. 413) finner man exemplet ”Blombergs lyrik omfattar dels intima visor .. dels tankedikter över jagets förhållande till världshelheten.” Den läsare som eventuellt vill gå vidare och läsa om Blomberg hade varit tacksam för upplysningen att han hette Erik i förnamn (jfr exemplet om Gunder Hägg). I artikeln **TIDSAXEL** (sp. 1022) är exemplet ”Inte heller innebär symbolen i att tidsaxeln .. skulle vara behäftad med några speciellt mystiska egenskaper” inte särskilt begripligt; troligen står ”i” för den matematiska s.k. imaginära enheten. Inte heller detta förstås av så många, men med en sådan angivelse skulle läsaren åtminstone ha möjlighet att konsultera en uppslagsbok.

Ett intressant gränsfall är följande citat (art. **TING**, sp. 1565): ”Han skrev dikter om .. nitroglycerin, om jakt på sjöfågel med maskingevär, om duvor från Kap och om saker och ting som var avlägsna och mycket främmande för idyllen framför oss.” Här måste man säga att det hade varit ytterst intressant för läsaren att få veta att ”han” syftar på den blivande nobelpristagaren Harry Martinson, men det bör sägas att saken kompliceras av att citatet är hämtat från en bara halvdokumentär källa.

Det måste medges: det är inte gratis att tillhandahålla upplysningar av det här slaget; det kan kosta tid. Men ordbokens värde skulle öka ytterligare en aning med lite mer upplysningar av typen ”Gunder (*Hägg*)”. De kunde kanske läggas in åtminstone i de fall där citaten har anknytning till

den svenska eller västerländska litteraturens kanon, som i två av de just diskuterade exemplen.

4. Några teknikaliteter

Den som för första gången sätter sig ner och läser några sidor i SAOB lägger snart märke till ett par egenheter. För det första: många definitioner i ordboken ser ut som ordboksdefinitioner brukar se ut, men åtskilliga inleds, något överraskande, med det lilla ordet *om*. Ordet *teater* (en av betydelserna) förklaras ”om institution /.../ som ägnar sig åt /.../ scenisk verksamhet ...” (sp. 601), ordet *tidsresenär* ”om person som gör en tidsresa” (sp. 1044), ordet *tidsnöd* ”om (situation innebärande) avsaknad av tillräcklig tid ... ” (sp. 1041), ordet *tenn* ”om silverglänsande /.../ metall ...” (sp. 799). Vilken funktion fyller ordet *om*, varför kan inte förklaringen av *tenn* helt enkelt börja ”en silverglänsande /.../ metall ...”? Jag har ställt den frågan tidigare i LexicoNordica (Malmgren 1994) men är fortfarande inte säker på svaret.

Viss vägledning kan man få i Ekbo & Loman (1965:46). Där framhålls att definitioner i SAOB i princip ska vara utbytbara mot det definierade ordet i satssammanhang, och när detta inte är möjligt markeras det genom en omskrivning med *om*. Det förklarar en del fall av *om*, t.ex. när definitionens huvudord har bestämd form trots att det definierade ordet står i obestämd (jfr TAX nedan), men det förklarar långt ifrån alla fall. Varför t.ex. ”om tenorsaxofonist” och inte bara ”tenorsaxofonist” som definition av *tenorsax* (sp. 817); det rör sig här om perfekta synonymer?

Användningen av *om* tycks inte heller vara konsekvent vid jämförbara ord. Jämför t.ex. ”barrträdet *Pinus sylvestris* Lin. ...” (art. TALL, sp. 311) och ”spindel tillhörande släktet *Lycosa Latreille*” (art. TARANTEL, sp. 488) med ”om /.../ barrträdet *Taxus baccata* Lin. ...” (art. TAX, sp. 557) och ”om det /.../ i delar av Asien vilt levande kattdjuret *Panthera tigris* Lin.” (art. TIGER, sp. 1089). Jämför också å ena sidan ”om apparat (i taxibil) avsedd för angivande av pris för körning /.../” (art. TAXAMETER, sp. 563) och å andra sidan ”instrument l. apparat för mätning av temperatur /.../” (art. TERMOMETER, sp. 877) och ”optiskt instrument /.../” (art. TELESKOP, sp. 736). Det kan naturligtvis finnas subtila, för utomstående svårmärkliga skäl till oväntad närvaro eller frånvaro av inledningsordet *om*, men mitt bestämda intryck är ändå att det många gånger används helt i onödan i SAOB.

För det andra är SAOB:s förkortningskonventioner åtminstone i ett avseende originella, i varje fall sett med nutida ögon. Definitionen av en

av betydelse av *tillsätta* ser ut så här (sp. 1407): ”anställa l. utse l. utnämna l. förordna (ngn) att inneha syssla l. uppgift l. befattning l. tjänst l. ämbete o.d.”. Här måste den oinvidiga stanna upp ett tag innan han inser att ”l.” betyder ’eller’ (till skillnad från ”l” som betyder ’liter’). I forskningssammanhang gör denna egenhet hos ordboken ingen skada, men från allmän tillgänglighetssynpunkt får det sägas vara beklagligt att man en gång i tiden valde att spara ett tecken genom att välja bort den normala förkortningen ”el.” Jag vill faktiskt påstå att förkortningen ”l.” stör läsoplevelsen även för vana SAOB-användare som t.ex. vill fördjupa sig i en artikel om ett större substantiv med tillhörande sammansättningar.

Nu kan man givetvis inte ändra till ”el.” i den sista tiondelen av verket, men man kunde möjligen i tionde eller elfte timmen begränsa användningen av ”l.” genom att börja tillämpa normalsvenskans enkla regel att konjunktionen *eller* sätts ut bara mellan de sista leden i en uppräkningslista. Det är svårt att förstå varför man en gång i tiden valde att frånga denna regel; möjligen kan det ha varit av någon sorts tydlighetsskäl. I det aktuella fallet skulle början av definitionen av *tillsätta* i så fall lyda: ’anställa, utse, utnämna l. förordna (ngn) att ...’ och det är svårt att se att tydligheten skulle bli lidande. Jämför även typen ”med avs. på fart l. hastighet l. takt l. rytm o.d.” (art. TAPPA, sp. 476) där det vore särskilt fördelaktigt att tillämpa den normala svenska skrivregeln.

Något bör också sägas om SAOB:s hänvisningssystem, som är utomordentligt intrikat inte minst vid referenser till polysema eller homografa ord. Det kan se ut så här: ”(14) [TIDS]-RAM jfr **ram** sbst¹ 2 fß” (sp. 1044). Här talar talet 14 om att vi har att göra med fjortonde betydelsemomentet av *tid*; liknande uppgift om förleden ges vid alla sammansättningar, vilket är imponerande och värdefullt. Däremot kan man fråga sig om det inte i detta och många andra liknande fall (vid okomplicerade ord) vore enklare att ge en kort definition än att be läsaren att leta i en lång artikel om efterleden i ett annat band. Detta har förstås i första hand relevans för SAOB:s pappersversion som kommer att spela en viktig roll länge ännu.

Även i andra fall kan det vara vänligare mot läsaren att ge en förklaring på den aktuella platsen än att ge en hänvisning. Vid uttrycket *i elfte timmen* i artikeln TIMME (sp. 1505) hänvisas läsaren till artikeln ELFTE, men eftersom ordboken dels ger de alternativa uttrycken *i tionde timmen* och *i tolfte timmen*, dels ger flera språkprov på idiomat i artikeln TIMME, hade det rimligen varit bättre att även ge en förklaring där.

5. Om stilen i SAOB:s definitionsspråk

SAOB:s första häfte kom ut för mer än 100 år sedan. Sedan dess har den svenska språknormen förändrats avsevärt, och i flera viktiga avseenden har SAOB följt efter. En viss eftersläpning får sägas vara naturlig eftersom det givetvis finns en ambition att göra det stora verket så homogent som möjligt. Det är därför inte så konstigt att stavningsreformen 1906 (*af* > *av*, *hvilken* > *vilken* m.m.) slog igenom i SAOB först ca 1920. Något mer påfallande är det kanske att SAOB övergav verbens pluralformer (*de fingo*, inte *de fick*) så sent som 1978, flera årtionden efter det att singularformerna slagit igenom i nästan alla skriftspråksgenrer i Sverige (men likväl bara fem år efter att de godkänkts i Svenska Akademiens ordlista, tionde upplagan; jfr Malmgren 2001).

Detta är sannolikt de två viktigaste förändringar i SAOB:s språknorm som genomförts sedan starten. Men det finns också andra; i senare volymer är det t.ex. svårt att hitta äldre former som *bliva* (>*bli*) och *draga* (>*dra*). Det finns säkert också förändringar av statistisk art, t.ex. rörande syntaxen.

Ändå är det lätt att se att språket i SAOB/34 ligger ganska långt från vad man kan kalla ”ledig men vårdad nusvenska”. Det gäller både morfologi, ordval och syntax. Låt oss börja med några exempel på morfologi och ordval.

Som nyss nämndes använder SAOB i princip inte längre de äldre formerna *taga* och *draga* – av de *enkla* verben. Men i sammansättningar med *ta* etc. dyker den äldre formen upp, t.ex. i artikeln **TAPPA** (sp. 476; min kursivering här liksom i fortsättningen): ”minska l. *avtaga*” (men i samma artikel *avtar*, inte *avtager*). Och i redaktionella exempel kan man på sätt och vis ännu träffa på den äldre formen även av det enkla verbet: ”*ta(ga) temperaturen ..*” (art. **TEMPERATUR**, sp. 770). I nutida svenskt skriftspråk används formerna *taga* och *avtaga* inte en gång på hundra; kanske är det dags att pensionera dem även i SAOB/35.

I modern svenska – utom den allra formellaste – undviks ofta fast sammansatta verb när det finns en helt synonym upplöst motsvarighet (*föra bort*, sällan *bortföra*). I SAOB/34 träffar man ständigt på fast sammansatta verbformer som är möjliga att lösa upp: ”[bildningar som används för att] *fasthålla* ngt” (art. **TAND**, sp. 353); ”stolpe som *uppbär* telefonledning(ar)” (art. **TELEFONSTOLPE**, sp. 712); ”[om matsmältningskanalen] /.../ med uppgift att *upptaga* näring och *bortföra* slaggprodukter” (art. **TARM**, sp. 496).

I modern svenska har adverbet *någonstädes* helt ersatts med *någonstans*, men i SAOB/34 lever *någonstädes* i det lexikografiska metaspråket

(art. TATTARLASS, sp. 540, m.fl.). Samma sak gäller prepositionen *medelst* (utbytbar mot *med*). Man kan emellertid förstå att det finns skäl att hålla *metaspråket* ganska konstant genom hela ordboken, men däremot är det svårt att se någon anledning att använda negationen *icke* (*inte* är bokstavligen 100 gånger vanligare) i sammanhang som ”rät linje som i en punkt sammanfaller med (men i denna punkt *icke* skär) en kurva” (art. TANGENT, sp. 390).

När det gäller syntaxen är det främst en konstruktionstyp som är av intresse i det här sammanhanget. Definitionerna av *tandjörn* (”med rad av tänder försett eggjörn”, sp. 368) och *tidsanda* (”sammanfattande, om under viss tidsperiod l. i visst tidssammanhang förhärskande tänke- l. synsätt l. ideriktning l. åskådning”, sp. 1021) kan få illustrera. Skrivsättet – s.k. omfattning – är typiskt för äldre svenskt kanslispråk och definitionerna kan lätt skrivas om till ledigare nusvenska utan någon som helst klarhets- eller innehållsförlust, den första så här: ”eggjörn försett med rad av tänder”. Bortsett från den stilistiska förändringen måste det från principiell lexikografisk (och pedagogisk!) synpunkt vara en fördel om det överordnade begreppet, genus proximum, kommer tidigt i definitionen.

Det finns definitioner med dubbla omfattningar som ligger farligt nära gränsen för det läsbara. I artikeln TELEFONIST läser man (sp. 717): ”om vid telefonstation l. telefonväxel o.d. anställd person med uppgift att ombesörja av abonnent begärd tjänst l. service”, vilket på (nästan) normal nusvenska – med utelämnat *om* – skulle motsvaras av ”person som är anställd vid telefonstation l. telefonväxel och som har till uppgift att ombesörja tjänst l. service som begärs av abonnent”.

Det finns ingen naturlag som säger att SAOB:s definitionsspråk stilistiskt ska ligga nära språket i statliga utredningar från mitten av 1900-talet. Här finns enligt min mening en klar möjlighet för redaktionen att öka läsbarheten i de återstående banden. Som vi såg har man tidigare vid minst två tillfällen genomfört avgörande anpassningar till samtidspråket. Kanske är det dags för en tredje sådan anpassning år 2007 eller 2008.

Slutord

Det är alltid en stor lexikografisk händelse i Sverige när ett nytt band av SAOB kommer ut. I det här fallet kommer det nya bandet tre år efter det närmast föregående, vilket historiskt sett är ovanligt snabbt och värt att påpeka med tanke på det pressade tidsschemat framöver. Som alltid finns det oerhört mycket av intresse för språkhistoriker, men sannerligen inte bara för dem, i det nya bandet. Det har sagts många gånger förut men för-

tjänar att upprepas: SAOB-redaktionen utför en kulturgärning av utomordentligt betydelsefullt slag.

SAOB når redan nu många läsare men förtjänar att nå ännu fler. Det har varit en huvudtanke i recensionen att detta skulle kunna uppnås genom en något upplättad definitionsstil, genom modifiering av ett par av de mer aparta konventionerna och kanske genom att man något oftare tillfogar förklaringar i dunkla språkprov; sammantaget rätt måttliga förändringar som garanterat skulle göra livet lättare för många SAOB-läsare. Om de också är rimliga med hänsyn till verkets enhetlighet (och i någon mån med hänsyn till det snäva tidsschemat) kan bara SAOB-redaktionen avgöra.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 2003. Ordbogsanmeldelser i *LexicoNordica*. I: *LexicoNordica* 10, 7–26.
- Ekbo, Sven & Bengt Loman 1965. *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.
- Lundbladh, Carl-Erik 1992. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.
- Malmgren, Sven-Göran 1994. Rec. av Lundbladh 1992. I: *LexicoNordica* 1, 263–266.
- Malmgren, Sven-Göran 2002. Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat. I: *LexicoNordica* 9, 5–20.

Sven-Göran Malmgren
professor
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se